

Müslüman Psikologların Çıkmazı

Prof. Dr. Malik Bedri

*İslam
Medeniyeti
Dergisi*

KİTAP İNCELEMESİ

MÜSLÜMAN PSİKOLOGLARIN ÇIKMAZI

İslam
Medeniyeti
Dergisi

Yazar: Malik Bedri, Mahya Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2017, ISBN: 978-605-5222-58-1, 112 Sayfa

Şeymanur DÖNMEZ*

1979 yılında *The Dilemma of Muslim Psychologist* adıyla yayınlanan kitap 1984 yılında İnsan Yayınları tarafından *Müslüman Psikologların Çıkmaızı* adıyla Türkçe'ye kazandırılmıştır. Bu inceleme yazısında kitabın 2017 yılında Mahya Yayıncılık tarafından yayınlanan İrem Nur Kaya çevirisi kullanılmıştır. Modern anlamda İslami Psikolojinin kurucularından sayılan, uluslararası üne sahip Klinik Psikolog Prof. Dr. Malik Bedri'nin bu kitabı, yayımlandığı günden beri birçok dile çevrilmiş, İslami Psikoloji alan yazınının önemli kitaplarından olmaya devam etmiştir. Malik Bedri bu

* Araştırma Görevlisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Psikoloji Bölümü, sdonmez@fsm.edu.tr
Yayın Gönderilme Tarihi: 19.06.2023
Yayın Kabul Tarihi: 20.06.2023
ORCID: 0000-0003-2050-2473

kitabı 1975 yılında gerçekleşen, ABD ve Kanada Müslüman Sosyal Bilimciler Derneği (AMMS) tarafından düzenlenen kongrede sunduğu “*Kertenkele Deliğindeki Müslüman Psikologlar*” başlıklı tebliğinden yola çıkarak yazmıştır. Akademi ve psikoterapi alanlarındaki tecrübelerine dayanarak sunduğu tebliğ ile çok dikkat çekmiş ve İslami Psikoloji alanındaki birçok çalışmaya önyak olmuştur. Malik Bedri kongrede sunduğu tebliğin ismi için Hz. Muhammed’in *s.a.v.* bir gün Müslümanlardan bazılarının Hristiyan ve Yahudileri taklit ederek onlara uyacaklarını haber veren “Onlar bir kertenkele deliğine girseler sizler de onları takip edeceksiniz” mealindeki hadis-i şerifinden esinlendiğini belirtmiştir.

15 bölümden oluşan kitapta Müslüman psikologların Batıdan beslenen psikoloji bilimini sorgusuzca kopyalaması eleştirilmiş ve davranışçılık, çocuk psikolojisi, eğitim psikolojisi, psikanaliz, Freud’un felsefesi gibi öne çıkan konuların İslami bakış açısıyla çelişen yönleri tartışılmıştır. Temel kavramlar açıklandıktan sonra Müslüman psikologların mevcut koşullar altında kendini nasıl konumlandıracağı, İslam’a hizmet için hangi alanlarda çalışabileceği, kertenkele deliğinden nasıl çıkabileceği konuları ele alınmıştır.

Kitabın ilk bölümünde Batılı psikologların bilim kılıfı altında sunduğu teorilerinin pek çoğunun İslam ile çeliştiği ve Müslüman psikologların çoğu tarafından sorgulanmadan kabul edildiğinden dem vurulmuş, kitabın bu soruna dair örnekler vererek incelemelerde bulunacağı bildirilmiştir. “*Bir Davranışçı Olarak Müslüman Psikolog*” isimli ikinci bölümde davranışçı ilkelerin kültürden bağımsız olamayacağı öne sürülmüştür. Yazar, Batılı bilim adamları bilimsellik yolunda diğer tüm etkenleri yok saydıklarını iddia etseler de insanı kavramsallaştırırken tamamen tarafsız olmanın imkânsız olduğunu düşünmektedir. İnsana dair yapılan her varsayım bilim adamının inançlarından, sosyal çevresinden, yetiştirilme biçiminden etkilenecektir. Akademik psikoloji objektif ve faydalı olmak istiyorsa yapması gereken ilk şey insana dair kanıtlanmamış tüm varsayımların subjektif olduğunu kabul etmek olacaktır çünkü ancak bu şekilde varsayımı için referans aldığı şeyin ve önyargılarının gözlemlerini nasıl etkilediğini görebilecek ve buna göre pozisyon alabilecektir. Aynı bölümde Skinner, Watson, Pavlov gibi davranış kuramcılarının koşullanma üzerine yaptıkları çalışmalardan bahsetmiş, hayvan deneylerinden insan

davranışlarına genellenerek ortaya atılan teorilerin olduğu gibi kabul edilmemesi gerektiğini çünkü bunların psikospiritüel dini davranışları karşılamayacağını anlatmıştır.

“Felsefe, Sanat ve Kurgu ile Psikolojinin Ortak Alanı” isimli üçüncü bölümde psikolojinin daha akışkan yönü olan çocuk psikolojisi, eğitim psikolojisi, klinik psikoloji, endüstri psikolojisi gibi alanları içeren uygulamalı psikolojiden bahsedilmektedir. Önceki bölümde konu edilen davranışçılığın aksine psikolojinin bu alanları felsefe, din ve sanattan daha çok beslenmektedir ve bu nedenle daha fazla tartışmanın olduğu alanlardır. Yazar bu konuda örnek olarak psikolojinin temel tartışmalarından olan normal-anormal tartışmasını ele almıştır. Bu tartışmada çoğunluk tarafından kabul edilen patolojik norm, istatistiksel bakış açısı ve sosyokültürel anormallik görüşlerini açıklamıştır. Bu görüşlerin kültürel farklılıkları kapsam dışında bıraktığını savunarak Sudan toplumundaki evlilik sonrası kırbaçlanma geleneğinden bahsetmiştir. Bu örnekle bulunduğu toplumda normal görülen bazı davranışların Avrupalı psikologlar tarafından farklı yorumlanıp anormal sayılabileceğini anlatmıştır. Aynı şekilde ahlak dışı ve normal olmayan davranışların toplumda yayılmasının da normları değiştirebileceğini Lût Kavmi örneklendirmesiyle açıklamıştır. Normallik toplumun genel kabulü ve modern ölçütlerle belirlendiğinde toplumda yüksek ahlaki davranışlar sergileyen ya da manevi güdülerıyla davranan bireyler anormal, tuhaf, rahatsız ya da uyumsuz sayılacaklardır.

“İslam ve Ateist Psikoloji” başlıklı dördüncü bölümde Freud felsefesinde din ve tanrı inancına bakış hakkında bilgi verilmiştir. Freud dini evrensel bir nevroz olarak görmekte, dini ibadet ve öğretileri obsesif kompulsif bozukluk hastalarının semptomlarıyla eşleştirerek anlatmaktadır. Ona göre tanrı inancı çocukluk dönemindeki ihtiyaçlar nedeniyle ortaya çıkan bir hayaldir ve insanların o dönemde ortaya çıkan hayale ibadet etmesi konusunda üzgün hissetmektedir. Yazar bu konuda tartışılacak çok şey olduğunu belirterek bölümü kısa kesmiş ve Müslüman psikologlara konuyla ilgili bazı sorular sorarak noktalamıştır.

“*Kertenkele Deliğindeki Çocuk Psikoloğu*” başlıklı beşinci bölümde yazar Batı’nın çocuk psikolojisi konusundaki teori ve uygulamalarının Müslüman topluluklar tarafından olduğu gibi alınıp uygulanmasını sosyal bir suç olarak nitelemiş ve bu konuda örnekler vererek iddiasını açıklamıştır. Yazara göre Batılı psikologların çocuk yetiştirme konusunda öne sürdükleri fikirler süper modern aile yapısına dayanmaktadır. Müslüman toplumlarda ise geniş aile yapısı mevcuttur. Batının ebeveynleri her zaman haksız gören, çocuğu önceleyen popüler tutumu anne babaya saygı ve nezaketi ibadet mertebesinde önemseyen İslam dininin gereklilikleriyle ters düşmektedir. Bu tutumu benimseyip savunmak İslami geleneğin yavaş yavaş ölmesinde rol almak anlamına gelecektir.

“*Psikometri Çukuru*” başlıklı altıncı bölüm psikometrinin zekâ, kişilik, mesleki rehberlik gibi birçok alan için çok faydalı olduğunu ancak ölçeklerin uygulanacakları toplum için doğru adaptasyon ve standardizasyon süreçlerinden geçmediklerinde hiçbir katkı sağlamayacaklarından bahsederek başlamıştır. Özellikle psikanaliz temelli projektif testler puanlama ve yorumlama aşamasında testin uygulandığı kişi kadar test uygulayıcısının da aktif olarak kendini yansıttığı, kendi varsayımlarını ve kişisel özelliklerini kattığı ölçümlerdir. Bu yüzden bu testlerin ölçtüklerini iddia ettiği şeyi ölçmeyen subjektif testler olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Yazar Müslüman klinik psikologları bu testlerin teorik altyapılarını bilmeden, adaptasyon zahmetine girmeden olduğu gibi uyguladıkları için eleştirmekte ve bu testleri öğrenmek için ayırdıkları uzun vakti israf olarak nitelendirmektedir. Aynı vakti daha nesnel testleri öğrenmek için ayırmalarının Müslüman toplum için daha faydalı olacağını düşünmektedir.

“*Taklîci Müslüman Eğitim Psikoloğu*” bölümünde kertenkele deliğindeki Müslüman eğitim psikologlarının Batılı eğitim teorilerinin doktrinlerini olduğu gibi benimsemelerinden doğan sıkıntıları ele almıştır. Konuyu cinsellik eğitimi ve karma eğitim örnekleri üzerinden karşılaştırmalar yaparak açıklayan yazar kertenkele deliğindeki Müslüman eğitim psikologlarının bu tutumlarıyla buldukları topluma ancak zarar vereceklerini söylemektedir.

“*Psikanalitik Uçurum*” başlıklı sekizinci bölümde yazar diğer bölümlerde bahsettiği sorunlara nazaran daha ciddi bir sorun tanımlamıştır: Müslüman psikologların Batılı psikologların büyük ölçüde terk ettikleri psikanalitik çukura dalmaları. Psikanaliz sadece bir terapi ekolü olmakla kalmayan felsefe, din, sanat ve edebiyatta etkisi çokça hissedilen bir ideolojidir. Yazar bu ideolojinin insana dair varsayımlarının aslında bilimsel olmayan subjektif iddialar olduğundan önceki bölümlerde de bahsetmiştir. Bu bölümde psikanalizi temel alarak tedavi önerilerinde bulunan Müslüman psikologlardan dem vürmuş ve dinle alay eden ve cinselliği tüm davranışların belirleyicisi olarak gören bu görüşlere nasıl hayranlık duyabildiklerini sorgulamıştır.

“*Freud’un Kuyunun Zifiri Karanlığı*” başlıklı dokuzuncu bölümde psikanalitik kertenkele deliğinin derinlere dalan bir diğer grup olarak kendilerini bu alanda geliştiren Müslüman psikanalistlerden bahsetmektedir. Örnek olarak psikanalizi sadece tedavilerinde uygulamakla kalmayıp ideolojik olarak da benimseyen ve Arapça konuşulan ülkelerde Freud savunuculuğu yapan Mısırlı psikanalizci Dr. Mustafa Zevar’ı ele almıştır. Yazara göre Zevar’ın Allah inancını, ibadetleri ve dini bilincin oluşumunu Freud’un görüşlerinden faydalanarak açıklaması oldukça üzücü ve rahatsızlık vericidir. Bir Müslümanın bir davranış biçimini açıklamak için bu teorilere ihtiyacı yoktur. Aynı davranıştan yola çıkarak hem İslami hem de gayri İslami teoriler geliştirilebilir. Bu yüzden yapılması gereken asıl şey İslami perspektifli teoriler geliştirmektir.

“*Batıda Freud’un Tabından İndirilişi*” isimli bölümde yazar Batı dünyasında psikanalizin gittikçe daha az kabul gördüğünü öne sürmüş ve bu durumu sebepleriyle birlikte açıklamıştır. Psikanaliz özellikle libido, id, kateksis gibi muğlak terimlere dayanması ve teorilerin gözlemlerle doğrulanamayacak olmasından dolayı davranışçı ve deneysel psikologlar tarafından eleştirilmektedir. Teorinin bebeklik dönemine ait birçok varsayımı bulunmakla birlikte bunların hiçbirinin bebeğe sorularak doğrulanamayacak olması bu durum için yerinde bir örnektir. Batılı tarihçiler Freud’un arkadaşlarına yazdığı mektuplardan ve arkadaşlarının biyografilerinden Freud’un görüşlerinin aslında Yahudilik temelli olduğu çıkarımında bulunmuşlardır. Yazar ayrıca psikanalizle diğer terapi ekollerini

karşılaştıran bilimsel araştırma sonuçlarından da bahsederek Batıdaki pek çok psikoloğun psikanalizden vazgeçtiğini ve diğer ekollere yöneldiğini söyleyip Batıda bile hal böyleyken bu teoriyi hiç eleştirmeden kabul eden Müslüman psikologları eleştirmektedir.

“*Müslüman Psikologlar Olarak Batı Psikolojisi Hakkında Neler Yapmalıyız?*” başlıklı on birinci bölümde yazar kertenkele deliğinden başını çıkarabilmiş az sayıdaki Müslüman psikoloğun durumu ve bu kişilerin Batı psikolojisine uyan meslektaşları için neler yapabilecekleri konularında fikirlerini sunmuştur. Öncelikle Müslümanların modern psikolojiye ihtiyacı olmadığı yönündeki fikre karşı çıkmıştır. Modern psikolojinin bütünüyle Batılı olmadığını, pek çok tecrübeden, Doğulu ve Batılı birçok bilim adamından beslendiğini belirtmiş, vazgeçilemeyecek kadar çok yararlı araç ve uygulamaları olduğunu anlatmıştır. Özellikle testler ve öğrenme kuramlarına Müslüman ülkelerin de ihtiyacı olduğunu, davranışçı psikoterapinin bazı nevrotik rahatsızlıklarda oldukça etkili olduğunu belirtmiş, Müslümanların bu konuların felsefi zeminlerini bir kenara bırakarak bunlardan faydalanabileceklerini söylemiştir.

“*İslam’ın Hizmetinde Psikoloji*” adlı bölümde yazar Müslüman bir psikoloğun mesleki eğitimini İslam’a hizmet ve Müslümanların refahı için nasıl kullanabileceğine dair fikirlerini sunmuştur. Bölüm içerisinde ele alacağı konuları beş ana başlıkta toplamıştır: İslam’ın hizmetinde psikoterapi, Müslüman psikometrist, İslam’ın hizmetinde eğitim psikolojisi, Müslüman sosyal psikolog ve İslami kişilik kavramı. İslam’ın hizmetinde psikoterapi yapabilmek için Müslüman psikolog sadece eğitimini almış olduğu psikoterapi ekolünün perspektifinden bakmamalı, danışanının şikayetinin kültürüyle ilişkisini göz ardı etmemeli, terapi sürecinde ihtiyaç duyulduğunda dini referansları müdahale yöntemi olarak sempatik ve samimi bir şekilde kullanabilmelidir. Müslüman psikometristler, mevcut ölçüm araçlarını Müslüman ülkelerdeki farklı alt kültürlerle göre uyarlamalı, kendi ölçüm araçlarını geliştirmeli ve bu araçları Müslüman gençliğin eğitiminin organizasyonunda etkin bir şekilde kullanmalıdır. Eğitim psikolojisi alanında ise özellikle dini eğitim konusu müdahale edilmeye çok ihtiyaç duyan bir alandır. Nasıl bu hale geldiği tartışılabilmeyle birlikte pek çok İslam ülkesindeki din öğretmenleri

gelenekçi ve katı tutumlarıyla bilinir. Ezberci, tekrara ve dikteye dayalı bir eğitim anlayışı yaygındır. Bu anlamda eğitim psikologları din eğitiminde müfredatlar, çocuk yetiştirme ve eğitim metotlarına dair çalışabilirler. Müslüman sosyal psikologlar İslam'ın gelişiyile cahiliye devri bedevilerindeki devrimsel değişimleri, cihat kavramındaki sosyokültürel kavramları inceleyebilir. Son olarak İslami kişilik kavramı konusunda yazar Müslüman psikologların alana çok az katkıda bulduklarını düşünmekte, kişilik teorileri konusunda çalışılabilecek pek çok konunun olduğunu söyleyip örnekler vermektedir.

“Batılı Psikoloji Okullarının Tümü Rıhsuz mudur?” başlıklı bölümde Batılı psikoloji okullarının hepsi ateist pozitivist felsefeden büyük ölçüde etkilense de Freud'un felsefesine karşı durarak alternatif okullar kurulduğundan ve bu okulların genel bakış açılarından bahsedilmektedir. Dinamik psikoloji, hümanistik psikoloji, varoluşçu psikoloji ve logoterapiye dair ana hatlarıyla bilgi verilen bölümde materyalist Batı toplumunda dahi dini değerlerin önemini görebilen psikoterapi okulları kurulmuşken Müslüman psikologların Freud'un ateist görüşlerini sürekli tekrarlamalarının maruz görülemeyeceği söylenmektedir.

“Batı'nın Rıhsuz Psikoloji Okullarına Nasıl Yaklaşılmalı?” başlıklı on dördüncü bölümde yazar Batı psikolojisinde de yararlı yönler bulunabildiğini ve bunlardan bazılarının aslının İslami kaynaklarda yer aldığını örnekler üzerinden açıklamıştır. Dine karşı düşmanca bir tavra sahip olan psikanaliz gibi ekollerden Müslüman öğrencileri koruyabilmek için çözümün bazılarının düşündüğü gibi bunları hiç öğretmemekten geçmediğini düşünmektedir. Bu ekollerin olduğu gibi değil İslami ve eleştirel bir yaklaşımla öğretilmesi gerekmektedir, ancak bu şekilde alternatif teoriler üretilebilir.

“Delikten Çıkmalarına Nasıl Yardım Edebiliriz?” başlıklı son bölümde Müslüman psikoloğun kitabın bütününde konu edinilen kertenkele deliğindeki meslektaşları için neler yapabileceği tartışılmıştır. Yazar kendi tecrübelerinden yola çıkarak kertenkele deliğine girip çıkma sürecini üç evrede incelemiştir: hayranlık, uzlaşma, özgürleşme. Genç Müslüman öğrenci hayranlık evresinde psikoloji biliminden ve tekniklerinden heyecan duyar, öğrendiklerini uygulamak için sabırsızlık gösterir.

Çevrelerindeki insanlar onların psikoloji konusunda uzman olduklarına inandıkça mutluluk ve gurur hissederler. Tam bu aşama kertenkele deliğine çekildikleri aşamadır. Uzlaşma evresinde mezuniyet sonrası çalışmalarıyla da birlikte psikolojinin neyi yapıp yapamayacağını görmeye başlarlar ve İslam ve psikoloji arasındaki tutarsızlıkları fark ederek anlam arayışına girerler. Bu aşamada genellikle dini referanslarla psikolojinin çok da uyumsuz olmadığını kanıtlamaya çalışan bir tutarsızlık içine girerler. Özgürleşme evresi ise modern psikoloji ile İslam'ın benzer yönleri olsa da tamamen farklı kavramlara ve yapılara sahip olduklarını anlama evresidir. Bu evrede önceliklerini iyi belirlemeleri, neyi yapıp neyi yapamayacaklarını bilmeleri ve söylemeleri gerekir. Kendi özgürleşmiş olan Müslüman psikolog ise diğer evrelerdeki meslektaşlarının kertenkele deliğine düşmelerini engellemek üzerine çalışmalıdır.

Müslüman Psikologların Çıkması, seküler Batı psikolojisinin teori ve uygulamalarını gözü kapalı şekilde kabul eden Müslüman psikologlara bir eleştiri olarak yazılmıştır. Kitap, okuyucusuna Batı psikolojisi ile İslami kavramların çeliştiği noktaları kısa başlıklar şeklinde sunan, bu konularda düşünen ve çalışmak isteyenlere ışık tutan öncü bir eserdir. Yayınlandığı dönemde henüz rahatça konuşulamayan meselelere değinerek alandaki önemli bir boşluğu doldurmuş ve alanda yeni bir yol açmıştır. Günümüzde İslami Psikoloji alanında yapılan çalışmaların oldukça arttığı ve çeşitli ülkelerde faaliyet gösteren çalışma gruplarının varlığı düşünüldüğünde açtığı bu yolun boş bırakılmadığı görülmektedir. Kitap, açık dili, teorik konuları anlaşılır hale getiren açıklamaları ve iddialarını örneklerle açıklaması ile konuya ilgi duyan herkesin okuyabileceği bir kitap olmasıyla dikkat çekmektedir. Örneklerin uzun uzadıya tartışılmaması ve bazı önermelerin kısaca ele alınması ise kitabın bu meseleleri dert eden topluluklar tarafından tartışılması için bir fırsat olarak görülebilir. Özellikle psikoloji alanında varlığını sürdüren Müslümanlar için meslek hayatlarında gündemlerine gelmesi muhtemel konuları incelemesi ve problemleri tanımlamakla kalmayıp yapılabilecekler için öneriler sunması sayesinde faydalı olacaktır.

